

SEKUNDARNI ŽANR(OVI) U MARULIĆEVOJ *JUDITI*

Zlata Šundalić

UDK: 821.163.42.09 Marulić, M.
Izvorni znanstveni rad

Zlata Šundalić
Pedagoški fakultet
Osijek

1.

Genološki identitet Marulićeve *Judite* potaknuo je u našoj znanosti o književnosti vrlo ozbiljne i znanstveno utemeljene rasprave,¹ iz kojih proizlazi da *Libar Marka Marula Splitsanina* možemo »svrstati u skupinu književnih tekstova, odnosno onakvih narativnih djela u stihu koja nastaju u slijedu antičke književne tradicije te se nazivaju *ep, epos ili spjev, (...)*«² Pri tome su konstatirane značajke takvih narativnih djela u stihu (D.Fališevac, na primjer, navodi devet odrednica

¹ Usp. na primjer: Petar Skok, »O stilu Marulićeve *Judite*«, *Zbornik u proslavu petstogodišnjice rođenja Marka Marulića 1450-1950*, Djela JAZU, Knj. 39, Zagreb 1950; Pavao Pavličić, »*Judita i Osman* kao tipovi epa«, *Rasprave o hrvatskoj baroknoj književnosti*, Split 1979; Dunja Fališevac, »Figura u epu (Na primjeru Marulićeve *Judite*)«, *Tropi i figure*, Zagreb 1995; Mirko Tomasović, *Marko Marulić Marul*, Zagreb – Split 1999.

² D. Fališevac, n. dj. (1), str. 399. Žanrovske odrednice o kojima govori D. Fališevac potvrđene su u književnopovijesnim i književnoteorijskim tekstovima, kao npr.: *ep* (P. Pavličić, n. dj. /1/, str. 225; Slavko Ježić, *Hrvatska književnost od početka do danas 1100-1941.*, Zagreb²1993, str. 75; Slobodan Prosperov Novak, *Povijest hrvatske književnosti. Od humanističkih početaka do Kašičeve ilirske gramatike 1604*, II. knjiga, Zagreb 1997, str. 187; Dunja Fališevac, *Kaliopin vrt. Studije o hrvatskoj epici*, Split 1997, str. 9), *epos* (P. Skok, n. dj. /1/, str. 236), *spjev* (Mihovil Kombo, *Povijest hrvatske književnosti do narodnog preporoda*,²1961, str. 89; Mihovil Kombo – Slobodan Prosperov Novak, *Hrvatska književnost do narodnog preporoda*, 1992, str. 60), *epska pjesan* (Ivan Kukuljević Sakcinski, »Marko Marulić i njegovo doba«, *Pjesme Marka Marulića*, Stari pisci hrvatski, Knjiga prva, Zagreb 1869, str. LXVI; Branko Vodnik, *Povijest hrvatske književnosti, Knjiga I. Od humanizma do potkraj XVIII. stoljeća*. S uvodom V. Jagića o hrvatskoj glagolskoj književnosti, Zagreb 1913, str. 105).

epike u stihu, i to u odnosu na priču, poziciju pripovjedača, u odnosu na pripovijedanje, poziciju slušateljstva/čitateljstva, u odnosu na jezik, napetost radnje, opširno prikazivanje događaja, epsko ponavljanje i vrstu stiha),³ odnosno progovoreno je o problemu lika, prostora i vremena, kompozicije, te motiva i epizoda (P. Pavličić, na primjer, o navedenome govori na podlozi Wölfflinovih renesansno-baroknih pojmovnih parova: linearno–slikarsko, površinsko–dubinsko, zatvorena forma–otvorena forma, mnoštvenost–jedinstvo, jasnoća–nejasnost).⁴ Osim ovih izrazito »epskih« odrednica renesansne epike u stihu, kojoj pripada i *Judita*, pozornost znanstvenika privlačio je i retorički ustroj,⁵ koji i na razini figurativnosti djela potvrđuje njihovo pripadanje epskoj književnosti.⁶

Književnoj genologiji, dakle, Marulićeva *Istorija od svete Judite* nije žanrovski neodrediv, hibridni književni tekst, kao što je to slučaj s nekim drugim renesansnim djelima (npr. *Radmio i Ljubmir* Dž. Držića). Navedena tvrdnja u odnosu na dominantni književni žanr, naravno, nije upitna, ali ako se postavi pitanje u vezi s utkanim, nedominantnim književnim žanrovima, onda znanstvena literatura govori o nazočnosti jednog nabožnog žanra – molitve,⁷ odnosno govori se o stanovitoj sklonosti renesansnog epu interferiranju s drugim žanrovima, što se posredno može iščitati iz jedne rečenice P. Pavličića, koja govori o baroknom epu: »Barokni je ep skloniji interferirati s drugim žanrovima nego što je to bio ep u renesansi.«⁸ Pri tome P. Pavličić govoreći o *uvučanim* žanrovima u barokni ep ponovo govori o drugim dominantnim žanrovima – lirici i religioznoj poemi, i to kako na motivskoj (motiv ljubavi, ženskog kupanja, tužbe napuštenog ljubavnika ili ljubavnice, rastanka; odnosno motiv pokajanja, religioznog zanosa, preobraćenja), tako i na retoričkoj razini (petrarkističke metafore i pjesničke slike).⁹ Pomoć je usmjerena samo na uočavanje drugih umjetničkih žanrova, u koje M. Bahtin ubraja epski, lirski i dramski žanr,¹⁰ dok su oni drugi, izvanumjetnički, verbalni žanrovi¹¹ ili kako ih V. Biti naziva govorni žanrovi¹² — ostali po strani.

³ D. F a l i š e v a c, n. dj. (1), str. 399.

⁴ P. P a v l i č i ć, n. dj. (1).

⁵ Usp. P. S k o k, n. dj. (1), D. F a l i š e v a c, n. dj. (2).

⁶ Potvrđuju to npr. funkcije koje figure imaju u *Juditi*, a one osim poetičke imaju i sljedeće funkcije: generičku, persuazivnu, aksiološku, prikazivačku, intertekstualnu, metatekstualnu, diskurzivnu, svjetonazorsku i rodovsko-književnu (D. F a l i š e v a c, n. dj. /1/, str. 422-424).

⁷ Usp. István L ő k ő s, »Funkcija molitava u strukturi Marulićeve *Judite*«, *Colloquia Maruliana*, X (2001), str. 337-346.

⁸ P. P a v l i č i ć, n. dj. (1), str. 14. Inače kada se govori o renesansnom i baroknom epu, obično se kao njihovi glavni predstavnici uzimaju Marulićeva *Judita* i Gundulićev *Osman*. Zbog toga P. Pavličić i piše *Judita i Osman kao tipovi epa* (P. P a v l i č i ć, n. dj. /1/, str. 203-236).

⁹ P. P a v l i č i ć, n. dj. (1), str. 15.

¹⁰ Mihail B a h t i n, *O romanu*, preveo A. Bogdanović, Beograd 1989, str. 23.

¹¹ Usp. M. B a h t i n, n. dj. (10), str. 29.

¹² Vladimir B i t i, *Bajka i predaja, povijest i pripovijedanje*, Zagreb 1981, str. 5.

Iz gore navedene Pavličićeve rečenice nazire se, dakle, da se i u renesansnom epu ostvaruje interferencija s drugim žanrovima, ali u smanjenu opsegu u odnosu na barokni ep. O kakvim bi žanrovima mogla biti riječ, ne može se zaključiti (jer to i nije bila namjera Pavličićeva teksta). Stoga bismo u ovom radu o *Juditi* pokušali odgovoriti na pitanje: o kojim je utkanim žanrovima riječ, postoji li među njima hijerarhija odnosno favoriziranje nekog određenog žanra, koja im je funkcija u tekstu?

2.

Kada se u literaturi govori o interpoliranim žanrovima u Marulićevo biblijsko-humanističko-renesansnom spjevu *Juditi*, onda se obično, kao što smo već rekli, spominje molitva,¹³ ali govori se i o zahvalnici,¹⁴ naricanju,¹⁵ zdravici;¹⁶ pri tome se prvonavedeni žanr dovodi u vezu sa srednjovjekovljem, a preostala tri u vezu s petrarkizmom, odnosno svjetovnim.

U našem bismo radu, kada je riječ o interpoliranim žanrovima, pozornost željeli usmjeriti na tri govorna žanra: *molitvu*, *govoren'je* i *blagoslov*. Neke od navedenih generičkih označnica ne potvrđuje samo matični, stihovani tekst, nego i marginalne bilješke, i to one koje prema raščlambi B. Lučina spadaju u marginalne naslove,¹⁷ a unutar te skupine posebice oni naslovi koji označuju »tko (i kome)

¹³ »Građa o *Juditi* posjedovala je privlačnu jezgru fabulativnosti i dramatičnosti. Nije se Marulić pri tvorbi epa nimalo prepustio pjesničkoj mašti i neobuzdanosti, ne vodeći računa o pobožnom štitu i kršćanskoj nakani pjesme (*sacra poesis*), štoviše tu intenciju je pojačavao moralističkim, didaktičkim, religioznim podatcima, koji s pjesničkoga aspekta ne znače mnogo. Oni su se manje uspješno uključivali u nit pripovijedanja; bilo zbog pečata konvencionalnosti, bilo zbog tendencioznog odvajanja od radnje, teže su se prilagođavali epskom tijeku i poetskoj atmosferi. To su uostalom žanrovski *loci communes*; preskočimo li ih, pjesmotvor funkcionira i bez njih.« (M. Tomasović, n. dj. /1/, str. 194; podcrt. Z. Š.)

¹⁴ »Nastavljajući našu detekciju petrarkističkih konotacija u *Juditi*, naići ćemo na više stilskih i retoričkih podudarnosti, što su tipične za kanconijersku liriku. Primjerice, u Ozijinoj zahvalnici *Juditi*, koju je Marulić proširio, znakovita je hiperbola u konvenciji tzv. *impossibilia* (prije će rijeke uzvodno teći, sunce zahoditi na istok, negoli prestane slava *Judite*, V, 321-324); (...).« (M. Tomasović, n. dj. /1/, str. 205; podcrt. Z. Š.)

¹⁵ »(...) jedna biblijska rečenica o oplakivanju udovičine smrti potaknula je pjesnika na četrdesetak stihova, nalik petrarkističkim naricanjima (VI, 382-420).« (M. Tomasović, n. dj. /1/, str. 205; podcrt. Z. Š.)

¹⁶ »I glagol z a č i n j a t i – z a č e t i ima odreda svjetovno značenje: Holofernovi oficiri začinjanju zdravice, u zaključku *Susane* autor kaže da se valja kloniti ženskih pjesama riječima 'ne sliš ča začinje (žena)', a Skok upozorava da kod Marina Držića Turčin 'začinje turski'.« (Ivan Slamniĝ, »Marko Marulić«, *Marko Marulić, Judita, Suzana, Pjesme*, Pet stoljeća hrvatske književnosti, Knj. 4, Zagreb 1970, str. 18; podcrt. Z. Š.)

¹⁷ Marginalne bilješke u Marulićevoj *Juditi* B. Lučin razvrstava u dvije skupine prema kriteriju funkcije: »Prvu čine bilješke koje se prema matičnom tekstu odnose, najuopćenije rečeno, kao oznake sadržajnih jedinica. Takve ćemo nazivati marginalnim naslovima. Drugoj

govori«, zatim oni koji su označeni kao »moralistički komentari i sentencije«, te oni koji su označeni kao »manje sadržajne cjeline«. Donosimo sljedeće primjere:

Uz II, 450: *Molitva puka jerosolimskoga*.¹⁸

Uz II, 543: *Govoren'je Akiora u ko[m] skazuje Holofernu stvari puka israelskoga*.

Uz III, 983: *Ozija s popi pohvališe karan'je Juditino*.

Uz IV, 1166: *Blagosloviše Juditu kad izide iz grada*.

Uz IV, 1310: *Hvale lipost i razum Juditin*.

Uz V, 1437: *Noe opi se i zaspao odkriven. Kama sina prokle jer se naruga*.

Uz VI, 2072: *Kako puk plaka smart Juditinu*.

U navedenim se marginalnim naslovima govori o: *molitvi, govoren'ju, pohvali/hvali, blagoslovu, plaču*, ali ne i o *zdravici, zapovijedi, zaklinjanju*. Kako oznake sadržajnih jedinica (marginalni naslovi) i tumačenja riječi te biblijskih i antičkih imena i realija (glose u užem i širem smislu) izvučenih na marginu teksta samim time govore o njihovoj važnosti, to odsutnost istog postupka u odnosu na već spomenutu *zdravicu, zapovijed, zaklinjanje* govori o njihovu položaju u sustavu sekundarnih žanrova u spjevu. Ako marginalna bilješka govori, među ostalim,¹⁹ i o važnosti odnosnog stihovanog teksta, onda je i njihova frekventnost u istoj funkciji. Stoga nije zanemariva činjenica da se generička označnica *molitva* pojavljuje u sedam marginalnih naslova,²⁰

pak skupini pripadaju bilješke koje nešto što je u spjevu izrečeno tumače. Njih ćemo nazivati glosama.« (Bratislav Lučin, »O marginalnim bilješkama u *Juditi*«, *Colloquia Maruliana*, V /1996/, str. 34)

¹⁸ Sve navode iz *Judite* donosimo prema Marko Marulić, »Judita«, *Sabrana djela Marka Marulića*, Knjiga prva; priredio M. Moguš; Split 1988.

¹⁹ O funkciji marginalnih bilježaka B. Lučin kaže: »Marginalni naslovi postoje dakle zato da ukažu na specifične elemente epske konstrukcije, osobito u odnosu na biblijski predložak; da skrenu pozornost na stilski obilježena, retorički osobito razrađena mjesta u epskom tkivu, takva na kojima se upravo iskazuje pjesničko majstorstvo (usporedbe, perifraze doba dana, opisi); nadalje, da olakšaju čitatelju snalaženje glede govornika i brzo pronalaženje replika pojedinih aktera (u tekstu koji ne poznaje navodnih znakova!); napokon, da upozore na poučno-moralističke sažetke što se povremeno upliću u naraciju. Time ova vrsta bilježaka s jedne strane potvrđuje generičku iskaznicu djela, a s druge pomaže čitatelju, i to ne samo pri prvom čitanju, jer mu i prilikom prečitavanja ili listanja olakšava snalaženje u spjevu i brzo pronalaženje formalno izrazitih ili sadržajno važnih njegovih odsječaka.« (B. Lučin, n. dj. /17/, str. 38)

²⁰ Riječ je o sljedećim marginalnim naslovima:

Uz II, 450: *Molitva puka jerosolimskoga*.

Uz III, 703: *Molitva Betulijani bogu*.

Uz III, 776: *Ki na gori stražu činjahu, vidiše gredući vojske i jaše boga moliti*.

Uz III, 849: *Bogu se mole grih svoj spovidajući*.

Uz IV, 1011: *Molitva Juditina*.

Uz V, 1338: *Kako Oloferno odredi stan Juditi osoba i da milost da u noći more izhoditi moliti boga svoga*.

Uz V, 1551: *Molitva Judite kad hoti ubiti Oloferna*.

blagoslov u četiri,²¹ *hvala/pohvala*²² i *govoren'je*²³ u tri, a *proklinjanje*²⁴ i *tužba*²⁵ u jednome.

Iz navedenoga jasno proizlazi da je *molitva* u povlaštenu položaju, dok su ostale generičke označnice rjeđe zastupljene. Upravo na tu činjenicu upozorava i ona zagrada u naslovu ovoga rada – žanr(ovi): žanr(ovi) upozorava na *molitvu*, žanr(ovi) pak upozoravaju na preostala dva govorna žanra (*govoren'je* i *blagoslov*).

U nastavku rada uvažavamo gore navedene kvantitativne podatke te u analizi umetnutih žanrova polazimo od molitve.

2.1. *M o l i t v a*

O određenju molitve napisane su brojne rasprave, o njoj razmišljaju znanstvenici, ali i sami pisci, jer kako kaže Marulić u *Evandelistaru*, čovjek se treba obratiti Bogu, tj. »spilju razbojničku pretvoriti u kuću molitve«. ²⁶ Prema njegovim riječima, molitva je susret i razgovor s Bogom, na samotnu mjestu i u tajnosti: »Imaš obrazac molitve, pa nauči kako treba da se vladaš za to vrijeme. Potraži samotno mjesto da te što ne ometa dok se moliš. 'Uđi u svoju sobu – veli Spasitelj – zatvori vrata te se pomoli Ocu svom u tajnosti!' Ali i onaj se moli kod zatvorenih vrata tko svoja osjetila odvaja od brige za krhke stvari, pa se duhom i tijelom upravlja k onomu komu se ponizno moli. Za one koji se tako vladaju valja uzeti da se mole u tajnosti i onda kad se budu molili na skupu velikog broja ljudi. Ipak, osobnoj molitvi uvijek više odgovara samoća.« ²⁷ Sličnu ćemo misao pročitati,

²¹ Riječ je o sljedećim marginalnim naslovima:
Uz III, 1000: *Blagosloviv ju, od nje se diliše.*
Uz IV, 1166: *Blagosloviše Juditu kad izide iz grada.*
Uz V, 1437: *Sema i Jafeta blagoslovi, ki ga pokriše.*
Uz V, 1444: *Esau za zdilu leće proda prav parvorojen'ja svoga bratu Jakobu. Tim izgubi otčev blagoslov.*

²² Riječ je o sljedećim marginalnim naslovima:
Uz III, 983: *Ozija s popi pohvališe karan'je Juditino.*
Uz IV, 1310: *Hvale lipost i razum Juditin.*
Uz VI, 1854: *Hvala smin'ja i hrabrosti Juditine.*

²³ Riječ je o sljedećim marginalnim naslovima:
Uz II, 543: *Govoren'je Akiora u ko[m] skazuje Holofernu stvari puka israelskoga.*
Uz III, 690: *Govorn'je Akiora Betulijanom.*
Uz V, 1431: *Govoren'je protiv zalih u žartju i pitju.*

²⁴ Riječ je o sljedećem marginalnom naslovu:
Uz V, 1437: *Noe opi se i zaspa odkriven. Kama sina prokle, jer se naruga.*

²⁵ Riječ je o sljedećem marginalnom naslovu:
Uz VI, 2072: *Kako puk plaka smart Juditinu.*

²⁶ Marko Marulić, *Evandelistar*, I, Split 1985, str. 85.

²⁷ M. Marulić, n. dj. (26), str. 182-183.

na primjer, i u molitveniku *Pobožnost molitvena* Slavonca A. Kanižlića: »Moliti reći će: dizati pamet i srce k Bogu.«²⁸ I u znanstvenoj literaturi određenje nije znatno drugačije: G. Jurišić kaže – » Od brojnih, naime, definicija dosta je navesti jednu vrlo kratku koja kaže da je *molitva susret i razgovor s Bogom*. U toj rečenici je sadržana bit molitve – čovjek, nesavršeno stvorenje, susreće Boga, uzvišenoga stvoritelja svega, prijateljski se s njim druži i povjerljivo razgovara.«²⁹ a S. Kušar govori o molitvi kao o uzdizanju duše k Bogu.³⁰ Ovdje nam, ipak, nije namjera baviti se »školama molitve«, nego tek molitvom u Marulićevoj *Juditi*. Da bismo o njoj – molitvi – mogli razmišljati realno i utemeljeno, da bismo mogli razlikovati temeljne pojavne oblike u *Juditi*, potrebno je uzeti u obzir neke druge Marulićeve tekstove u kojima se ona također pojavljuje, ali na drugačiji način.

Prvo – pozornost u navedenu kontekstu privlači najprije *Oficij Blažene Dive Marije*, koji je u literaturi poznat i kao *Marulićev molitvenik* (tj. *Marul. Molitv.*),³¹ odnosno kao *Molitvenik*. Rukopisni tekst sadrži 198 listova, sačuvao se »kod poljičkih svećenika iz Kostanja i Podgrađa, a pisan je u prvoj polovini XVI. stoljeća.«³² Maruliću se pripisuje zbog potvrđenog najpouzdanijeg kriterija za utvrđivanje njegova autorstva, a to je, prema mišljenju J. Vončina »zapis koji izričito tvrdi da pojedini tekst potječe upravo od toga autora.«³³ U toj se funkciji nalazi predgovorni epigram *K onim ki čte*.³⁴ Riječ je o molitveniku koji se najjednostavnije može odrediti kao »knjižica koja sadrži molitve za razne prilike.«³⁵ *Oficij Blažene Dive Marije* privlačio je pozornost³⁶ zbog pjesničke zauzetosti i versificiranih prepjeva himana.³⁷

²⁸ Antun Kanižlić, *Pobožnost molitvena na slavu Prisvetoj Trojici jedinomu Bogu i na čast Blaženoj Djevici Mariji i svetima*, izdanje priredio F. Iveković, Zagreb 1893, str. 634.

²⁹ Hrvatinić Gabrijel Jurišić, »Kršćanska molitva u Marulićevoj *Instituciji*, *Colloquia Maruliana*, X (2001), str. 203-204.

³⁰ »Gledamo li samo događanje molitve, onda je čini mi se, još uvijek najbolja odrednica molitve ona koju donosi Toma Akvinski: molitva je uzdizanje duše k Bogu, kaže on. To može ići kako pomoću riječi i pjesme tako i bez riječi i tona, u šutnji i tišini.« (Stjepan Kušar, »Uvod u molitvene tekstove«, *Treći program Hrvatskoga radija*, br. 40 (1993), str. 153)

³¹ Franjo Fancev, *Vatikanski hrvatski molitvenik i Dubrovački psaltir. Dva latinicom pisana spomenika hrvatske proze 14 i 15 vijeka*; za tisak priredio i uvodom popratio dr Franjo Fancev, Djela JAZU, Knjiga XXXI, Zagreb 1934, str. CXIII.

³² M. Tomasović, n. dj. (1), str. 242.

³³ Josip Vončina, »Napomene o ovom izdanju«, *Marko Marulić, Pisni razlike*, Sabrana djela Marka Marulića, Knjiga druga, priredio i popratio bilješkama Josip Vončina, Split 1993, str. 14.

³⁴ F. Fancev, n. dj. (31), str. 79.

³⁵ Vladimir Anić, *Rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb 1991, str. 346.

³⁶ Pretpostavlja se da bi nastanak teksta mogao biti u vezi s nagovorom ili narudžbom crkvenih ljudi (usp. M. Tomasović, n. dj. /1/, str. 243), pri čemu ne treba izgubiti iz vida ni Marulićevu mlađu sestru Biru, kojoj je brat slao pobožne sastave (i oficij?) i neke vedrije pjesme za njena boravka u samostanu benediktinki u Splitu (usp. M. Tomaso - v i ć, n. dj. /1/, str. 16; I. Slamniġ, n. dj. /16/, str. 7).

³⁷ Hrvojka Mihanović – Salopek, *Hrvatska himnodija od srednjeg vijeka do preporoda*, Split 1992.

Prozne molitve same po sebi i nisu toliko interesantne (kao npr. himni), jer su pisane, i sadržajno i kompozicijski, na tragu brevijarske dnevne pobožnosti, koja dan dijeli na osam dijelova (*matutinum* ili *jutarnja* – moli se u drugom dijelu noći; *laudes* ili *pohvale* – mole se u zoru; *prima* – moli se u šest sati; *tertia* – moli se u devet sati; *sexta* – moli se u dvanaest sati; *nona* – moli se u petnaest sati; *vesperae* ili *večernja* – moli se u sumrak; *completorium* ili *povečerje* – moli se neposredno prije počinka),³⁸ a u Marulićevu su tekstu naslovljeni: *Na iutargnu, Na hvale, Na primu, Na tercu, Na sestu, Na nonu, Na večerñu, Na kunplitu (OBDM)*.³⁹ Svako doba dana podrazumijeva čitanje određenih psalama, himana, lekcija i molitava. Pored liturgijskog oblika molitve (*Oče naš, Zdrava Marija, ...*), zapisane su i one druge koje to nisu, ali koje funkcioniraju na sličan način. Naime, pri kraju svake ure, osim *matutina*, nalaze se tri molitve, upravo tako i naslovljene – *Molitva*. U prvoj se *Molitvi* aktualizira neki detalj, neka osobina Marijina, na temelju koje vjernik (ili kako kaže Marulić – *moljenik*) moli posredno Boga za pomoć. Na taj se način govori o: Blažene Dive Marije utrobi (*OBDM*, str. 86), o divičanskoj loži Blažene Dive Marije (*OBDM*, str. 90), o divstvu plodnom Blažene Marije (*OBDM*, str. 92), o molitvama upućenim Bogorodici (*OBDM*, str. 93) i o Mariji kao majci Sina Božjega (*OBDM*, str. 94). U drugoj se *Molitvi* traži zaštita kod Gospodina za puk koji se ufa u zagovor i obranu apostola Petra i Pavla, a u trećoj se apostrofiraju *Svi sveti* koji bi trebali biti puku na pomoć i zagovor kod Boga. Dok je prva *Molitva* varijantnog karaktera (sa svakom se novom urom govori o novom detalju, o novom aspektu Marijina lika), dotle su druge dvije invarijantnog tipa, jer autor sedam puta ispisuje isti sadržaj. Okamenjenost navedenih molitvenih obrazaca zorno potvrđuje anonimni pisac rukopisnog *Vatikanskog hrvatskog molitvenika* (XIV. stoljeće), kao i autor najstarijeg tiskanog *Hrvatskog molitvenika* (XV. stoljeće) – oni donose samo početne riječi *Sui fueti tuoi*,⁴⁰ ali ne i preostali sadržaj, jer se on podrazumijeva kao poznat (slično kao *Oče naš*).

Marulić ne postupa tako u svom *Oficiju*, jer dosljedno donosi, iako se isto ponavlja za svaku uru (osim za *matutinum*) cijeli molitvoslovni sadržaj, kao što će to činiti i N.Dešić u *Raju duše* (1560),⁴¹ pa čak i u 18. stoljeću neki Slavonci,

³⁸ Usp. *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, uredio A.Badurina, Zagreb 1985.

³⁹ *OBDM* koristimo kao skraćenicu Marulićeva *Oficija Blažene Dive Marije*, a navode iz istoga teksta donosimo prema F. F a n c e v, n. dj. (31), str. 79-105.

⁴⁰ U tekstu to izgleda ovako:

Vatikanski hrvatski molitvenik (14. st.)

Hrvatski molitvenik (15. st.)

Sui fueti tuoi: *Ouuu molituu ifti na-
suarfscenie od matutina:* (citirano prema F.
F a n c e v, n. dj. /31/, l. 38 b)

*Molitua. Sui fueti tuoi. iscti sa-druugoom
mollit//tuoiu*

gdi i-saurscuiee. (citirano prema F. F a n-
c e v, n. dj. /31/, l. 35b – l.36a)

⁴¹ Nicolaum D e s f i c h, *Hortvlvs animae. [Stoye Rechi Ray Duffe.] Vkomfe vzdarxuyu vre, Suete gospgogie po obicayuu Suete Rymške Crykque, Snnogimi Deuotnimi mollituami*, Patauio 1560, l. 90 i dalje (faksimilni pretisak iz 1995.).

kao npr. Š.Mecić u *Cvitku pokornom* (1726)⁴² ili J. Lipovčević u *Trećem sadu* (1769).⁴³

U *Oficiju Blažene Dive Marije* molitva, i to ne ona liturgijska, jest dakle zadani žanr: prvo, u okviru dnevne pobožnosti moli se u određeno vrijeme, i to tako da je zaključni dio pobožnosti za odnosnu uru; i drugo, riječ je ili o varijantnoj molitvi posrednoga tipa (Marija kao naš posrednik kod Boga) ili o invarijantnoj molitvi posrednog tipa (u ulozi naših posrednika nalaze se Petar i Pavao, odnosno Svi sveti). Molitva je, dakle, ovdje i sadržajno i kompozicijski određena brevijarskom dnevnom pobožnošću.

Drugo – pozornost u odnosu na molitvu privlači pjesma *Slavić (Philomena)*,⁴⁴ za koju se kaže da »pripada Marulićevoj početnoj fazi.«⁴⁵ U toj se pjesmi kao

⁴² Simun Mecich, *Cvitak pokornih Aliti kniſxice Sedam pismi pokorni, S' Officiom S. Krixa, B. Divicze Marie, Od Martvy, Duha Svetoga, s' Puutom S. Krixa, i s' drugima mlogim bogogliubnim Molitvam, kako i s' naukom Karſtianskim*, Budim 1726, str. 115.-116.

⁴³ Jerolim Lipovcsevich, *Trechi sadh, iliti istolmacsenje Trechega reda, po s. O. Francisku Serafinskomu, za obadve ſpole ljudske, to jeſt: Muſſke i Xenske glave usagenoga: à od Sveti Otaca Papih potvergenoga, i od mlogi po ſvitu opchinah obſluxenoga; s-razlicitima molitvama, i pismama, za napridovanje duhovno, i vicſnjeg kraljeſtva zadobiche ſviu pravovirni kerſtjanah*, Budim 1769, str. 322.

Za potrebe ovoga rada donosimo usporedno navedenu molitvu:

M. Marulić, <i>Oficij blažene dive Marije</i>	N. Des ſich, <i>Ray Duſſje</i> (1560.)	Simun Mecich, <i>Cvitak pokornih</i> (1726.)	J. Lipovcsevich, <i>Trechi sadh</i> (1769.)
--	---	---	--

[*Molitva*]: Svi sveti tvoji da nas vazdi pomognu, gospodine, molimo te, da mi njih dostojanja počitajući očutimo svrhu nas njih ispričanja, i mir tvoj dopusti za naših vrimen, i od crkve tvoje odreni svaku hudobu, put i dila i voje naše i svih rab tvojih odpravi u obilje spasenja tvoga, dobročincem našim vikovna dobra daj, i svim virnim mrtvi[m] pokoj vični dopusti, po gospodinu našem Isukrstu, ki s tobom žive i kraljuje u jedinstvo duha sveta, bog po sve vike vikom.
(str. 81; podcrt. Z. Š.)

V ſ ſi ſueti tuoi mollimote go ſpodine naz vazdi da pomogu, i gda gnih do ſtoino ſt ſtueimo pomoch da cuiemo, i mir tuoi na ſsim vrimenom podai. Od crichue tuogie v ſ ſachu protiuu odami. Puut cinenia i voglie na ſ ſe, i v ſ ſih sluug tuoih va ſpa ſengia tuoga po ſpi ſ ſangie napraui. Dobrotuorcem na ſsim vecna dobra podai, i v ſ ſim virnim martuim pochoi vecni darui. Po Char ſtu go ſpodinu na ſ ſem. Amen.
(l. 90a; podcrt. Z. Š.)

Svi Sueti tuoij, molimo ſe Go ſpodine nas ſuuda pomogli da kako gnih do ſtoian ſtua po ſtueimo pomagganie ochutimo: i mijr tuoi u na ſ ſa dopu ſti vrimena, i od carkue tuoie ſuaku odreni zlobu: put, dilla, i voglie na ſ ſe, i ſvih sluga tuoih, u ſpa ſ ſegnia tuoga uzmnoxezni vprau: dobročincem na ſ ſim vicnima dobrima naplati, i ſi ſim virnim martuim pokoi vicgni dopu ſti. Po Go ſpodinu na ſ ſemu I ſ ſukar ſtu ſinu tuomu: koj s tobom xive, i kragluie u iedin ſtuu Duha ſuetoga Boog po ſue vike vika.
(str. 116; podcrt. Z. Š.)

Svi ſveti tvoji molimose Go ſpodine nas svagdi nek pomognu, da kada njiova dobroc ſin ſtva ſ ſtujem, pomaganja ochutimo; i mir tvoi u na ſa dopu ſti vrimena, i od Cerkve tvoje ſvaku otiraj zlobu, put, dilla, i volje na ſ ſe, i ſviu slugah tvoji u ſpa ſenja tvoga cse ſtito ſti naredi: Dobroc ſiniocem na ſsim svicſnjim dobri naplati, i ſvim virnim mertvim pokoj vicſnji dopu ſti. Po Go ſpodinu na ſ ſemu Isuker ſtu, Sinu tvomu, koi stobom xive, i Kraljuje u iedin ſtvu Duha Svetoga Bog po ſve vike vika.
(str. 322; podcrt. Z. Š.)

⁴⁴ Riječ je o slobodnom prepjevu pjesme *Philomena* sv. Bonaventure, jer prepjev »ima preko dvjesto stihova više nego izvornik, koji se sastoji od 90 kitica u četverostisima«. (M. Tomasović, n. dj. /1/, str. 241)

izraziti kompozicijski princip javljaju *male hore* (*horae minores*) koje čine *prima*, *tertia*, *sexta*, *nona* (odnosno podrazumijevaju pobožnosti u 6, 9, 12 i 15 sati). Ovo se četverodijelno ustrojavanje građe u pjesmi ponavlja tri puta: *prvi puta* opisuje slatko petje Slavićevo (*vrime parvo* – slatko petje; *treto vrime* – sunce povećava slast pjevanja; *šesto vrime* – podnevna vrućina ubija; *deveto vrime* – slavić umire); u *drugom* se Slavićeva pisan prisposobljuje zakonu Isusovu, postaje pojam s kojim se nešto uspoređuje (*vrime parvo* – rodio se Spasitelj; *treto vrime* – Spasitelj hodi zemljom; *šesto vrime* – ruganje i psovanje Spasitelja; *deveto vrime* – Spasitelj preminu i tako svlada đavola); u *trećem* duša molitvom u određenu uru hvali Isusa (*parvo vrime* – blagoslivljanje rođenja Isusova; *treći čas* – hvale Isusu, učitelju na zemlji; *šesto vrime* – hvale Isusovoj mucu i želja za sjedinjenjem s Njim; *deveto vrime* – Isus na križu kaže: »Svaršeno je!«).

U literaturi je već napisano da su molitveni umetci u *Slaviću* višekratni,⁴⁶ a moglo bi se sada i određenije reći – kompozicijski četverodijelno zadani, jer *male hore*, čiji se ustroj nalazi u podtekstu, upravo to nalažu (kroz četiri ure – 6, 9, 12, 15 sati – molitvom slaviti Boga). Stoga bi se moglo reći da je i ovdje molitva zadani žanr, ali s dodatkom, da zadanost više dolazi do izražaja na razini kompozicije, a manje na razini sadržaja, kao što je to bio slučaj s Marulićevim *Oficijem Blažene Dive Marije*.

Treće – pozornost u odnosu na molitvu privlači i Marulićeva antologijska »patriotski zabrinuta«⁴⁷ pjesma *Molitva suprotiva Turkom*. Generička je označnica teksta razvidna iz samog naslova (molitva), isto kao i rodoljubna (mi – Turci), odnosno osobna (suprotiva⁴⁸) zauzetost pjesnika.⁴⁹

Pisati, sasinovski rečeno, *o razbojima od Turaka* u vremenu kada i brižni pop glagoljaš Martinac 9. rujna 1493. godine prekida s pisanjem liturgijske knjige (*Drugi novljanski brevijar*), kako bi u slova pretočio svoj nemir i brigu zbog turskih provala,⁵⁰ dakle, u takvu vremenu nije bilo neobično dati i osobni prilog antiturskoj

⁴⁵ J. V o n č i n a, n. dj. (33), str. 14.

⁴⁶ M. T o m a s o v i ć, n. dj. (1), str. 241.

⁴⁷ M. T o m a s o v i ć, n. dj. (1), str. 145.

⁴⁸ U najstarijem sačuvanom prijepisu *Molitve* iz sredine 16. stoljeća (rukopis NSK R 6634) stoji naslov – *Gospodin M.M. protiva Turkom*.

⁴⁹ »U *Molitvi*, makar je ona vapaj Bogu i skrušeno ispovijedanje zaslužene kazne zbog počinjenih grijeha, najdojmljivije su vizije ratnih pustošenja, protkane utučenošću i bespomoćjem. Pjesma se konstruira u tri sloja (pobožno-pokajnički, domovinski, osobni) u stanovitoj sintezi, vjerovanju u izmoljenu svevišnju intervenciju kao jedino utočište u proročki sudbonosnim trenucima.« (M. T o m a s o v i ć, n. dj. /1/, str. 145.)

⁵⁰ U *Zapisu popa Martinca* čitamo:

»I k tomu bio sam u brizi i stalno ožalošćen mišlju zbog velikih ratova i nemira koji su se zbili u naše vrijeme, koje digoše Turci koji potječu od Izmaila, sina Abrahamova sluškinje Agare, protiv svih zemalja svijeta. I zauzevši Grčku i Bugarsku, Bosnu i Albaniju, navališe na narod hrvatski

»i k tomu budući mi v skr'bi. i priobizden6 misliju vs(6)gda bih6. za rati velike v nemiriê êže priključiše se v' vr(ê)m(e)na n(a)ša. juže dvigoše turci suci ot icediê z'maila s(i)na agari rabine araaamle proti vsei vselenêi z(e)m(a)l6. i obuêim'si vsu grčiju i bulgariju bos'nu i rabaniju nalegoše

problematici (*antiturcica*). Neki su aktivno sudjelovali u diplomaciji i borbama protiv Turaka (Toma Niger Mrčić, Frano Andreis, Nikola Modruški), drugi su pisali o Turcima i protiv Turaka (Ivan Vitez od Sredne, već spominjani pop Martinac, Trankvil Andronik, Koriolan Cipiko, Marin Brletić, Marko Marulić), a treći su činili i jedno i drugo (Bartul Đurđević, Stjepan Brodarić).⁵¹

O strahotama vremena turskih osvajanja svjedoči već spomenuti *Zapis popa Martinca*, zatim brojni antiturski govori, među kojima izdvajamo onaj splitskog nadbiskupa Bernarda Zane izrečen na *Lateranskom koncilu* u Rimu 1512. godine, u kojemu on potresno svjedoči: »Često sam, sveti Oče, i to vrlo često ja (o bijedna li i nesretna mene!) dok sam vršio službu božju bio prisiljen da ostavim plašt i

šaljući velike čete. Silni vojvode zametahu česte bojeve s kršćanskim pukom tukući se na poljima i na gorskim prijelazima i na prijelazima voda. Tada robijahu sve zemlje hrvatske i slovinske do Save i Drave, čak do Gore Zaprte (= Moslavine), sva mjesta kranjska čak do mora; robeći, harajući, kuće Božje paleći i oltare Gospodnje rušeći. Starce su tukli oružjem, mlade djevojke i udovice, čak i kmečecu djecu; ne samo da su odvodili puk Božji u tuži nasilja, vezan lancem, nego su i prodavali ljude na sajmovima kao što je običaj činiti sa stokom. I još izide baša Romanije i Vrhbosne i porobiše Posavlje stigne pod Modruš. I poče napadati Modruš. Popali ognjem okolne utvrde i samostane te crkve Gospodnje. Tada pak gospoda hrvatska i bani hrvatski digoše vojsku protiv njega i (poče) boj između četa na polju velikom krbavskom. I tu se boriše u velikoj bici. Tada bijaše pobijeđena čast kršćanska, tada uhvatiše bana hrvatskoga još živa. Tada ubiše kneza Ivana Frankapana. Tada odvedoše kneza Mikulu Frankapana. Tada ubiše bana jajačkoga. Tada padoše krepki vitezovi i slavni borci, u svome porazu, radi Kristove vjere. Još i pješaci, odabrani borci, umriješe opkoljeni četama u širini polja. Tu primiše smrt radi vjere kao družba Svetoga Mauricije. Samo se knez Bernardin Frankapan izvuche s malo ljudi. I tada počeše cviliti roditelji i udovice mnoge te mnogi drugi. I bi zabrinutost velika kod svih koji su živjeli u ovim zemljama kakva nije bila od vremena nečistih Tatara i Gota i Atila. Godine Gospodnje 1493.«

na ézik6 hrvatski posilajuci zastupi velike voivode sil'ne tvorahu brani s mnogie pl'kom6 h(r6st)66nskim6 pobi6jući se na polih'i na pasih6i na brodi6 vod6. t6gda že roblahu vse z(e)mle hrvatske i slovin'ske do save i drave daže do gore zapr6te vse dežele kran'ske daže do mora. robec6 i harajuce i domi b(o)žie palece ognem6. i ol't(a)ri g(ospod6)ne raz'drušujuce. pretarih' že izbi6juce oružiem6. junoti že d(ê)vi i vdovi daže i kvekajuciê čeda. Plk6 b(o)žii pelajuce v tuzê usiliê. Svezani suci želêzom6 preprodajuci e na tr'žicih6 svoih6 êkože s'kotu običaj est6. i oce izide baša rumanie i vrh' bosnê i porobiv6 posav'e pade pod' modrušu. I poče r'vati mod'rušu. požga že og'nem6 bur'gê oh(r6st)6nie i kloš'tri oce i crk(6)ve g(ospod6)ne. tagda že g(ospo)da hrvat'ska i bani hrvatski dvigoše voisku prot(i)vu im6. boi zastupni v poli veliem6 kr'bav'skom6. i tu boriše se braniju velieju. tagda že pobêždena bis(i) čest6 h(r6st)66nska. t6gda že uhišiše bana hrvat'skoga. oce živuca. tag'da že ubiše kneza ivana fran'kapana, t6gda že ubiše bana êêc'kago. tagda že padoše krêpci vitezii i boriteli sl(a)vnii v premoženi ih6. vêri r(a)di h(r6sto)vi. oce že i pišci izabrani boriteli tu umriše obastr6ti zastupi v plčinê pola. tu že semrt6 priêše vêeri r(a)di êkože družba s(veta)go mavricie t6kmo že knez6 brnardin6 frankapan6 izide ot srêdi boê s malimi. i t6gda načeše cviliti rodivšie. i vdovi mnoge i proči ini. i bis(i) skr'b6 veliê na vs(ê)h6 živucih6 v stra(na)h6 sih6 êkože nêst6 bila ot vr(ê)m(e)ne tatarov6 i gotov6 i atelê nečist(i)vih'. lêt6 g(ospod6)nih6 1493.«

Tekst smo donijeli prema transliteraciji (stupac A) i prijevodu na suvremeni hrvatski jezik (stupac B) Stjepana Damjanovića (Stjepan D a m j a n o v i ć, »Turci nalegoše na jazik hrvatski«, *Književna revija*, XXXIII (1993), br. 3-4, str. 168).

⁵¹ O tome vidjeti u Vedran G l i g o, *Govori protiv Turaka*, Split 1983.

biskupsko ruho, da pograbim oružje i potrčim na gradska vrata da tješim klonuli splitski puk koji mi je tvoja apostolska dobrostivost povjerila i da se dignem protiv onih što žeđaju našu krv.«⁵²

U takvoj se vjerskoj i svekolikoj ugrozi čovjek u svojim molitvama (jer mu je Bog ostao jedinom nadom i jedinim spasom!) nije mogao moliti za neprijatelja, jer on nije bio bilo koji neprijatelj. Stoga je upravo u takvu vremenu mogao nastati obrazac molitve protiv, jer neprijatelji su bili Turci.⁵³ Uobičajeni je obrazac molitve za nekoga ili za nešto u Marulićevo vrijeme antitetički preoblikovan. Unatoč ustrajnom ispisivanju molitve *Svim svetima za dobročince* (*»dobročincem našim vikovna dobra daj«*)⁵⁴ u već spominjanom *Oficiju Blažene Djevice Marije* i unatoč tomu što, kako kaže Marulić »Gospodin je naš zapovjedio da se molimo za svoje progonitelje«,⁵⁵ unatoč svemu stvarnost je nametnula nešto posve suprotno, a sačuvalo se u molitvenicima sve do kraja 18. stoljeća. Naime, zanimljivo je primijetiti da se i u osamnaestostoljetnim molitvama još uvijek razlikuje *pogan, nevjernik, progonitelj* od *neprijatelja*, jer se u prvom slučaju potvrđuje oblik molitve protiv pogana,⁵⁶ protiv nevjernika,⁵⁷ protiv progonitelja⁵⁸ (budući da oni još uvijek, najvjerojatnije, asociraju na Turke!), dok se u drugom slučaju, od-

⁵² Bernardo Z a n e, »Govor Bernarda Zane mletačkog patricija doktora nauka i magistra svete teologije splitskog nadbiskupa održan na prvom zasjedanju Lateranskog koncila u nazočnosti dobrog i velikog Julija II«, V. G l i g o, n. dj. (51), str.111.

⁵³ Obrazac molitve protiv nalazimo u pjesmi *Molitva Bogu suprotiva Turkom*, inspiriranoj Marulićevom *Molitvom*, trogirskog humaniste Petra Lucića, a nazire se i u pjesmi *Molitva Bogu protiv Turaka u heksametrima* Trankvila Andronika Dalmatinca.

⁵⁴ Usp. bilješku br. 43.

⁵⁵ M. M a r u l i ć, n. dj. (26), str. 187.

⁵⁶ Donosimo jedan primjer:

»Prottiva Poganom.

Svemoguchi vikovicgni Boxe, u koga řu ruci řvih obla řti, i řviyu kraglye řtva razlozi, obazri ře na pomoch kar řtianom, neka narodi poganski, koyi u řuoyu varlo řt uffayu, moguy řtvom de řnice tuoye buddu řattarveni.« (S. M e c i c h, n. dj. /42/, str. 315; podcrt. Z.Š.)

⁵⁷ Donosimo jedan primjer:

»Protiva Nevirnikom.

Svemoguchi vicsnji Boxe, u koga řu ruci řviu moguch řtva, i obla řti řviu kralje řtvah: obazri ře na pomoch Ker řtjanom; da narodi poganski, koji ře u řvoje řmion řtvo uffaju, moguch řtvom desnice tvoje budu řaterveni.« (Antun K a n i s l i c h, *Bogoljubnost molitvena na poshtenje privete Troice jedinoga Boga, blaxene divice Marie, i svetih, S' Razlicřitimi Naucima, i řfomacřenjem Svetih Obicřajah Cerkvenih*, Budim 1794, str. 469; podcrt. Z.Š.)

⁵⁸ Donosimo jedan primjer:

»Prottiva progonechim, i zlo cinechim.

Nepriateglya na ř řih, molimote Go řpodine, ponixi oholo řtih, i řillu gniovu de řnice tuoye kripo řtyu odbac ři.« (S. M e c i c h, n. dj. /42/, str. 315.)

mah uz gore navedene nalazi molitva za neprijatelja⁵⁹ (i on, najvjerojatnije, nije Turčin!).

Marulićeva molitva prošnje tj. *Molitva suprotiva Turkom* nastaje iz dubokog uvjerenja da će prošnja biti i realizirana, jer u *Evanđelistaru* čitamo »da se molimo onomu koji može dati ono što tražimo. No zaklinjimo ga onim za što znamo da je drago onomu koga molimo; to stoga da bi se lakše dao skloniti da nam dâ ono što ga molimo«. ⁶⁰ Upravo se u tom značenju u Marulićevoj *Molitvi* spominje Božja moć i jakost, krepost, srdžba, te Gospino bogoroditeljstvo. U plodnoj se molitvi traženo dobiva, a molitelj na tome zahvaljuje: »Pa kad nam dâ, zahvalimo mu kako zbog grijeha nezahvalnosti ne bismo izgubili ono što smo postigli.« ⁶¹ Iako za *Molitvu suprotiva Turkom* ne možemo reći da je riječ o plodnoj molitvi, jer se ne zna je li traženo i dobiveno, a izostaje i zahvala, ipak se sve to kao prolepsa, kao anticipacija budućega nazire u usporedbi, u kojoj je tekstualno ostvarena veza između »puka pod patarenskom rukom« (*comparandum*)⁶² i našeg puka »b'jenog turskom silom« (*comparatum*), dok je *tertium comparationis* očit, jer kako je Svevišnji pomogao njima, tako će i nama.

Navedena su tri ekskursu u vezi s molitvom bila potrebna kako bi se uočilo da molitva može biti određena sadržajno i kompozicijski brevijarskom dnevnom pobožnošću (*Oficij Blažene Dive Marije*), zatim samo njenom kompozicijom (*Slavić*) te neposrednom zbiljom (*Molitva suprotiva Turkom*).

U detektiranju molitvenih dijelova u Marulovu epu o Juditi, kao što je već bilo rečeno, uvelike pomaže piščevo namjerno ispisivanje generičke označnice u marginalnoj bilješci, tj. naslovu. Kako se molitveni sadržaji pojavljuju i na mjestima na kojima nije zabilježena spomenuta supstitucija na meta-razini u proznoj bilješci, mogu se razlikovati dva temeljna pojavna oblika:

prvo, molitva kao izravno uveden, tekstualno potvrđen žanr nabožne književnosti i drugo, molitva kao podrazumijevani, tekstualno nepotvrđen žanr.

Kako je već na prethodnim stranicama rečeno, da se molitva najjednostavnije određuje kao razgovor s Bogom, to se stoga i unutar navedenih dviju skupina pozornost treba usmjeriti i na onoga tko govori, komu govori i o čemu govori, odnosno moli se.

⁵⁹ Donosimo jedan primjer:

»*Za Nepriatelje.*

Boxe mira, i ljubavi ljubitelju, i c ſuvaru: daj ſvim nepriateljom nashim mir, i pravu ljubav; i ſviu grihah oproshtenje: I nas od njihovih za ſidanjah kripoſno izbavi.« (A. K a n i s l i c h, n. dj. /57/, str. 471; podcrt. Z.Š.)

⁶⁰ M. M a r u l i ć, n. dj. (26), str. 182.

⁶¹ M. M a r u l i ć, n. dj. (26), str. 182.

⁶² Usp. Zoran K r a v a r, »Estetika tropa«, *Tropi i figure*, uredile Ž. Benčić i D. Fališevac, Zagreb 1995.

2.1.1. *Molitva – izravno uvedena, tekstualno potvrđena*

U odnosu na ovaj pojavni oblik molitve generička je označnica trostruko potvrđena: sadržana je u marginalnom naslovu u svom imeničkom (*molitva* – tri puta) ili glagolskom obliku (*moliti, se mole* – tri puta); zatim u matičnom je tekstu najavljena molitvenom gestom (*ditčicu prostriše* /II, 448/; *Bogu se pokloni* /III, 699/; *na zemlju padoše* /III, 777/; *dviže ruke gori* /IV, 1009/; *ruku s rukom stače i k nebu podvignu | na kolina klače i suzami rignu*; /V, 1549-1550/), a potvrđena je i stihovanim tekstom, koji izgovara: puk jeruzalemski, Betulijani, betulijanska straža i Judita.

Uz lik Judite vezane su tri marginalne bilješke koje upućuju na molitvu (uz IV, 1011; uz V, 1338; uz V, 1551), a odnosni je stihovani matični tekst i duljinom i sadržajem najbliži biblijskome predlošku, što se ne bi moglo ustvrditi i za preostale eksplicitne molitve. Molitve koje izgovara puk jeruzalemski, Betulijani i njihova straža u biblijskoj su priči, uglavnom, najavljene samo molitvenom gestom bez molitvoslovnog sadržaja (odnosni tekst u *Juditi*: uz III, 703; uz III, 776; uz III, 849) ili je molitva potvrđena tek jednom rečenicom prepričanoga molitvenog sadržaja (odnosni tekst u *Juditi*: uz II, 450). Upravo na onim mjestima gdje je biblijski predložak najavio, ali ne i tekstom potvrdio molitveno obraćanje, Marulić je iskoristio za širu kontekstualizaciju problema opasnosti od neprijatelja. Na tim mjestima upisane molitve izrazito su funkcionalne u odnosu na prostor i vrijeme. Tako je npr. molitva betulijanske straže izrečena u samo četiri stiha, i to stoga što u vrijeme rata i borbe za nju nema puno vremena. Nasuprot njoj molitva puka jeruzalemskoga (II, 450-501) znatno je dulja, a sadržajno i stilski uvelike podsjeća na *Molitvu suprotiva Turkom* (kao npr.: protuneprijateljski rječnik dobrim dijelom slijedi protuturski frazarij *Molitve*, zatim učestala je pojava imperativnih oblika, te korištenje usporedbe kao sredstva povezivanja uslišane molitve u prošlosti i njezina ponavljanja u sadašnjosti).

U navedeno se razmišljanje ne uklapa jedino marginalni naslov uz V, 1338: *Kako Oloferno odredi stan Juditi osoba i da milost da u noći more izhoditi moliti Boga svoga.* (podcrt. Z.Š.) Molitveni tekst, najavljen marginalnim naslovom, Marulić ne potvrđuje odnosnim stihovanim matičnim tekstom. Ne potvrđuje ga ni biblijski predložak: »Spavala je do ponoći. Ustade o jutarnjoj straži. Poruči Holofernu: 'Neka gospodar moj dopusti da sluškinja njegova izide radi molitve.' Holoferno naredi svojim stražarima da je u tome ne ometaju. Ostala je tako tri dana u taboru.«⁶³

Zašto stvorenu mogućnost za molitveni umetak Marulić nije iskoristio? O odgovoru se može samo nagađati, pa to činimo i mi. Možda se tekstualno nepotvrđena molitva odnosila na nešto što se kao poznato i uobičajeno samopodrazumijevalo. Doba dana, odnosno noći kada Judita slobodno u

⁶³ »Judita, 12, 5-7«, *Biblija. Stari i Novi zavjet*; glavni urednici J.Kaštelan i B. Duda; Zagreb 2000.

Holofernovu taboru odlazi na molitvu – a to je noć, odnosno vrijeme iza ponoći – moglo bi upućivati na onu jednu uru noćne molitve, o kojoj govore riječi psalmiste u *Ps 119 (118)*. *Pohvala Božjem zakonu*: »‘Hvalim te sedam puta na dan’ i ‘u ponoći ustajem da te slavim.’«⁶⁴ Molitvene ure, kako one dnevne (*laudes, prima, tertia, sexta, nona, vesperae, completorium*), tako i ona noćna (*vigilija* ili današnji *matutin*) podrazumijevaju čitanje određenih psalama, lekcija, molitava. Ako Juditinu noćnu molitvu smijemo dovesti u svezu s *matutinumom* (jutarnja molitva koja se moli u drugom dijelu noći), dakle u svezu s jednim molitvenim satom brevijarske dnevne pobožnosti, onda je Marulićevo neumetanje molitvenog teksta razumljivo i opravdano, jer se odnosi na poznato koje se u jednoj inačici može pročitati i u njegovu *Oficiju Blažene Djevice Marije* (zbog navedenog je i načinjen ekskurs u odnosu na spomenuti OBDM!).⁶⁵

2.1.2. Molitva - podrazumijevani žanr, tekstualno nepotvrđen

Pored gore navedenog eksplicitnog uvođenja molitve u epsku građu *Judite*, može se govoriti i o molitvi koja nije tekstualno potvrđena, ali se o njoj govori i s njenom snagom računa. Potvrđuje to desetak primjera iz teksta u kojima je ili opisom molitvene geste⁶⁶ ili odgovarajućim morfološkim oblikom glagola *moliti*⁶⁷

⁶⁴ Dragutin K n i e w a l d, *Liturgika*, Zagreb 1937, str. 327.

⁶⁵ Da je riječ o poznatom, svjedoči npr. J. Lipovčić u djelu *Trechi sadh*, čije je osmo poglavlje naslovljeno – *Od govorenja urah, iliti csasovah*. (J. L i p o v c s i c h, n. dj. / 43/, str. 23).

⁶⁶ Npr. u stihovima:

*Dvigši obi ruci, a prignuv kolina
klanjahu se puci hvalec gospodina.* (VI, 349-350)

opisano je držanje ruku pri molitvi, odnosno klečanje.

⁶⁷ Navedeno potvrđuju i sljedeći stihovi (podcrt. Z.Š.):

Pričaše postiti, te riči slišeći, | i žartja činiti, udilje moleći, | vričišća noseći, po glavi luženi, | da budu proseći bogom pohojeni. (II, 518-521)

Zato se moleći vapiti k bogu ja, | bog njega mileći, Egiptu rane da. (II, 562-563)

Svi boga hvaleći, Akiora nukaje, | Akiora tišeći, Akiora gledaje, | li njega svidaje da se ne zlovolji | u boga uzdaje, bogu da se moli. (III, 743-746)

Hotiše starpiti svit ovi Ozija | i jaše moliti da jim bog baržje | pomoć svu podije i milo pohaja, | da jih ne ubije neprijatelj ni žaja. (III, 891-894)

Skrovišće imiše gori pod slimena, | gdi boga zoviše s rabom zatvorena. (III, 901-902)

Zajedno s popi ste, riše: Sve su prave, | Judita, riči te ke s' rekla sad; zdrave | da budu daržave i mi, moli za nas: | svetošći tve slave znane su po svit vas.* (III, 983-986)

Raba ću tva pojti jošće moliti njega | da pravi dan dojt kad će raspa sega. (IV, 1286-1287)

hvalu bogu dviže da ga ne poklopi | more i ne stiže, ko mnogih potopi. (V, 1643-1644)

Takovom nju oni besidom slavljahu | i bogu pokloni s njom prikazivahu. (VI, 1850-1851)

ili *hvaliti* ostvareno samo upućivanje na molitvu. Navedeni postupak u većini slučajeva slijedi biblijski predložak. Tako najavljene molitve najčešće podrazumijevaju molitvu *hvale* (III, 743-746; III, 901-902; VI, 2034-2035), *zahvale* (VI, 1850-1851) i *prošnje* (III, 891-894; III, 983-986). Preostali primjeri iz epa navode nas na zaključak da se najavljene a tekstualno nepotvrđene molitve mogu razumjeti još i kao: plodna i neplodna molitva, zatim kao argument istine i povjerenja, te kao sastavnica pjesničke figure.

Plodna molitva (tekstualno nepotvrđena). O plodnoj molitvi Marulić u *Evandelistaru*⁶⁸ kaže da je to ona molitva koja Moljenoga (Boga) navodi na očitovanje, odnosno daje molitelju ono što traži. U *Juditi* je takva, ali tekstualno nepotvrđena molitva smještena u prošlost. O njoj pričaju likovi iz sadašnjosti, aktualizirajući snagu potvrđenu u prošlosti, i to stoga jer očekuju njezinu potvrdu i u sadašnjosti. Na taj način Eliakim tješi građane Betulije, podsjeća ih da je Mojsije upravo molitvom, a ne mačem, pobijedio Amaleka, zbog čega će ista takva molitva u sadašnjosti rezultirati istim plodom:

*Eliakim tišući njih, reče: Dim vam ja
da bog vas slišući imit će smiljen'ja.
Poste ter moljen'ja listo ne pustite,
dilo ponižen'ja svagdan prikažite.
Nu se spomenite od Mojsesa, vam dim,
tere dobro vi[j]te koga dobi i čim.
Pride u Rafadim Amalek kralj, hotuć*
da s božjim pukom svim boj bije, uzdajuć
da je vele moguć oružjem i mnoštvom
ter da će svih potuć došad na mistu tom.
Ne mečem ni ščitom Mojses dobi njega,
da molitve hitom, i pobi ga svega:
tako će i sega zločinca pobiti
bog vaš, ako njega budete moliti.*

(II, 505-517)

Plodna molitva u prošlosti funkcionira, dakle, kao motivacija molitve u sadašnjosti. K tomu još treba dodati da ona može funkcionirati i kao anticipacija zbivanja u budućnosti. Tako Holofernov savjetnik Akior vrlo jasno razumije snagu kršćanske molitve, jer navodi da je upravo ona pomogla Izraelcima u vrijeme kada im je prijetio Egipat, a isto tako zna da grijesi uništavaju snagu molitve, te su stoga oni – grijesi – glavno oružje, zaključuje Akior, u rukama Holofernove vojske u borbi protiv Betulije. Takvo predviđanje budućnosti (pobijedit će ako su Betulijani grešni, odnosno neće pobijediti ako se Betulijani usrdno mole Bogu!) na temelju potvrđene snage molitve u prošlosti u Holofernovu taboru nitko ne shvaća ozbiljno, a sam Akior biva kažnjen progonom u Betuliju.

⁶⁸ M. Marulić, n. dj. (26), str. 182.

*Egipski premožan kralj nima jur mira,
da taj puk pobožan toko se razšira;
ter ga tako stira rabotom parteći,
da on jur ponira od truda hodeći
Zato se moleći vapiti k bogu ja,
bog njega mileći, Egiptu rane da.
Kada, da idu tja, Egipt jim dopusti,
tad sardžba božja sta, nevolja popusti.*

(II, 558-565)

(...)

*Sada, ki teg teže, mili gospodine,
jeda j[i]h grih steže, izuvij istine;
jer ako krivine ke jesu dilja kih
bog se ne pomene da jur pomože njih,
pojdmno najti jih, komu su zgrišili,
bog će pridati jih tud'je tvojoj sili;
ako l' prevridili nisu svomu bogu,
moć sa hitri dili njih ti ne premogu.*

(II, 610-617)

Neplodna molitva (tekstualno nepotvrđena). Kako se na temelju plodne molitve u prošlosti isto očekuje i u sadašnjosti, tako se i uz neplodnu molitvu u prošlosti vezuje slično iskustvo u sadašnjosti. Nesigurna i kolebljiva vjera ne vodi k uslišanju molitve, što potvrđuju, prema Juditinim riječima, i prijestupi naših otaca koji se moljahu tuđim bogovima kada bijahu zavedeni u Babilon (bilješka uz III, 947). Takvu mlaku molitvu Judita prepoznaje i kori svoje sugrađane koji ucjenjuju Svevišnjega, određujući mu rok od pet dana za očitovanje:

*Vele dvigoste rog, roke take upram
k bogu, ki je svemog, da milost svu da nam,
ter da tad pride sam pomoć puku semu,
kada je drago vam, ne kad je god njemu!
Milostan je u svemu, prošćen'je prosimo
od togaj tere mu duše ponizimo;
s skrušen'jem molimo da po njega volju
lahkost oćutimo, odbivši nevolju;
da kako sad kolju oni nas ohol'jem,
tako padu u polju našim humiljen'jem;*

(III, 935-944)

Takvom se molitvom ostvaruje, kako kaže sam Marulić – samo mučnina, ne i uslihanje traženoga: »Kakvo im je, dakle, čuvstvo s kojim se mole, takav i plod ubiru od svoje molitve. Jedan od tih bio je, kako ja bar mislim, i onaj čovjek u *Otkrivenju* komu – čujemo – govori Bog ovo: '*Kamo sreće da si studen ili vruć! Ali, jer si mlak, ni studen ni vruć, izbacit ću te iz svojih usta.*' Hladnoća je značajka straha, vrućina se odnosi na ljubav, a mlakost se pridaje neradu i dokolici. Dokon,

dakle, čovjek i onaj tko se većma brine za zemaljske negoli nebeske stvari – budući da se niti dovoljno boji niti dovoljno ljubi – svojom molitvom ne samo da ništa ne postigne nego dapače, ako se smije reći, uzrokuje mučninu onomu koga moli.«⁶⁹

Proizlazi, dakle, da je neplodna molitva u prošlosti (grijesi otaca) i u sadašnjosti (određivati rokove Svevišnjemu) dovoljan argument za njeno neponavljanje u budućnosti.

Molitva (tekstualno nepotvrđena) kao argument istine. Tako određena funkcija molitve u odnosu na građane Betulije, i šire u odnosu na puk jeruzalemski, kršćanski, jest izlišna, jer je u takvu okruženju ona sama po sebi istina i vjerovanje. U asirskome taboru temeljem upravo takve značajke kršćanske molitve (molitva = istina) moguće je u neistinitu Juditinu iskazu vidjeti istinu. Kada Judita govori slavohlepnu Holofernu da će se ona *moliti* svome Bogu da joj obznani dan pobjede nad njenim pukom, te da će se *moliti* i za uspješnost njegova pohoda na Betuliju, tada vrhovni zapovjednik asirske vojske bezrezervno vjeruje u neistinitost kao u istinu. Razlozi su tomu dvojaki: prvo - perlokucijska dimenzija (J. L. Austin)⁷⁰ molitve prošnje iskrena kršćanina ne izostaje (potvrđuje to prošlost, kaže Akior, jer prošnju Svevišnji uslišuje) i drugo – Judita u svoj iskaz unosi *govor drugoga* (B.A. Uspenski),⁷¹ tj. samog Holoferna. Naime, kad Judita navodi razloge svog dolaska Asircima, među ostalim navodi i oholost svojeg naroda, ali ne zato što ona tako misli, nego stoga što to Holoferno želi čuti (*»govor drugoga«*):

*Raba ću tva pojti jošće molit njega
da pravi dan dojt kad će raspa sega.
Znan ćeš bit od svega kad se ja pomolim
i tvoga posega spišen'je izmolim;
bude t' Jerosolim tvoj, dobro to ja znam,
i s pukom oholim, bog je to rekal nam.
Tako da pakost vam u tom ne postane,
primajuć grad i hram, ni pas ne zalane:
da njih ovej rane navistim tebi tuj,
bog ki nebom gane, posla ti rabu suj.*

(IV, 1286-1295)

Tako Judita, s jedne strane, svjesna snage molitve, a s druge *»mrižom me liposti i zamkom očiju«* (IV, 1055), čvrsto korača u neprijateljski tabor.

Molitva (tekstualno nepotvrđena) kao sastavnica pjesničke figure. U jednoj od Marulićevih *prilika* pojavljuje se i (za)hvala Bogu, skladno ukomponirana u pojam s kojim se u usporedbi nešto uspoređuje. Riječ je o *prilici* koja govori o moru (V, 1639). U podtekstu je uslišana molitva (tekstualno nepotvrđena), kojom se nakon oluje sigurno zbrinut čovjek zahvaljuje. Marulić je, dakle, i na stilskoj razini pokazao plodnost kršćanske molitve, i to vrlo diskretno i nenametljivo.

⁶⁹ M. Marulić, n. dj. (26), str. 193.

⁷⁰ J. L. Austin, »Tipovi ilokucionarnih snaga«, *Polja*, XXXI (1985), br. 319.

⁷¹ B. A. Uspenski, *Poetika kompozicije. Semiotika ikone*, Beograd 1979.

* * *

Kada se, dakle, govori o molitvi u *Juditi*, mogu se razlikovati dva temeljna pojavna oblika: molitva kao izravno uvedeni žanr nabožne književnosti u epsku strukturu teksta i molitva kao podrazumijevani žanr. Dok je u prvom slučaju žanr molitve trostruko potvrđen (marginalnim naslovom, molitvenom gestom, molitvoslovnim sadržajem), dotle je u drugom slučaju potvrda samo jedna – molitvena gesta ili generička označnica sadržana u određenom morfološkom obliku glagola *moliti*, ali bez tekstualne/molitvoslovne potvrde. Bez obzira na navedenu razliku molitva u Marulićevu epu (s malim izuzecima u odnosu na *molitvu hvale* i *zahvale*) funkcionira kao govorni čin, zaokružen svojom lokucijskom, ilokucijskom i perlokucijskom dimenzijom. To nije slučaj, na primjer, s molitvama koje možemo pročitati u molitvenicima, jer u njima izostaje upravo navedena treća dimenzija (posljedica rečenog ili slušateljeva recepcija).⁷² U *Juditi* je, naime, najčešće riječ o molitvi prošnje koja svojim sadržajem podrazumijeva slušateljevu recepciju; u molitvi je on (slušatelj) u krajnjoj konzekvenciji – Svevišnji. Nadalje, slušateljeva se recepcija, odnosno recepcija samoga Boga, očituje u davanju traženoga, a što ep i potvrđuje. Tako o molitvi u *Juditi* najčešće i možemo govoriti kao o *plodnoj molitvi*. Stoga se i može reći da *molitva prošnje*, a u odnosu na *molitvu hvale* ili *zahvale*, nosi u sebi stanovit aktivizam, najavljuje budući tijek zbivanja, jer se na temelju uslišane molitve u prošlosti isto očekuje u sadašnjosti, odnosno u budućnosti. Pojavu takvog oblika molitve u Marulićevu epu potvrđuju i neka druga djela stare hrvatske književnosti. Uslišana je molitva, naime, češća u duljim epskim (npr. M. Vetranović, *Pelegrin*,⁷³ I. Gundulić, *Osman*),⁷⁴ lirsko-epskim (npr. u religioznoj poemi *Sveta Rožalija*⁷⁵ A. Kanižlića), odnosno dramskim djelima (npr.

⁷² Sonia Wild Bićanić, »Analiza govornoga diskursa«, *Republika*, XLIV (1988), br. 1-2.

⁷³ U ovom alegorijsko-peregrinacijskom epu (D. Fališevac, n. dj. /2/, str. 25) čitamo:

*Tiem višnji bozi, trudna me ne ostavte,
i tužbi ovojzi splesat me ne dajte,
čiem se ja proz goru opeta povratim
k suhomu javoru, da moj dug naplatim.
Postole kad nadju, o bozi ljuveni,
neka ja nasladju trudan duh u meni.
(...)*

*Tuj hotje moja čes, da uzdah i plač moj
sviem bogom od nebes doletje prid hip svoj,
ter moje smiljen'j u mucu i trudu
i grozno cviljen'je u mucu ne bi mi za ludu;
(*Pelegrin*, 481-500, Stari pisci hrvatski, Knj. IV, Zagreb 1872).*

⁷⁴ Zarobljena Sunčanica prosi molitvom pomoć kod Boga i to joj bude uslišano, jer je oslobađa hadum, čuvar, koji je u biti njezin brat Vlatko, koji je davno bio otet i poturčen (*Osman*, XV, 381-448, Pet stoljeća hrvatske književnosti, Knj. 13/II, Zagreb 1962).

⁷⁵ Molitva kraljice Sicilije zbog pomora od kuge također je uslišana molitva prošnje (*Sveta Rožalija*, IV, 3194-3218, Stari pisci hrvatski, Knj. XXVI, Zagreb 1940).

u Palmotićevoj melodrami *Pavlimir*),⁷⁶ a rjeđa u kraćim lirskim tekstovima (što potvrđuje već spominjana *Molitva suprotiva Turkom* ili npr. Crijevićeva *Molitva svetom Vlaha za Dubrovnik*).

Na sadržaj i kompoziciju molitve najčešće utječe, kao što je već bilo rečeno, službena crkvena knjiga brevijar te neposredna zbilja (tri ekskursiva u odnosu na *Oficij Blažene Djevice Marije, Slavića, Molitvu suprotiva Turkom* to i potvrđuju). Navedeno pridonosi i boljem razumijevanju molitve u *Juditi*. Tako ustaljenost brevijarske dnevne pobožnosti pomaže u odgonetanju Juditine tekstualno nepotvrđene noćne molitve u Holofernovu taboru, a tragičnost zbilje preoblikuje kršćanski obrazac molitve za u obrazac molitve protiv nekoga.

Nadalje, u molitvi se zrcali kršćanski svjetonazor (Bog je ljubav, istina, spas), i to ne samo u okvirima kršćanskoga svijeta, nego i izvan njega. Tako se o molitvi može govoriti kao o onom žanru koji pomaže širenju takva svjetonazora, i to bez obzira na to je li njen sadržaj uključen zbog istine kao *tuđi govor* u vlastiti govor (kao npr. kada Akior opisuje Holofernu građane Betulije, pa zbog istine o kršćanskoj molitvi bude kažnjen) ili je to učinjeno iz lukavstva (kao npr. kada Judita samo obećava da će u svoje molitve unijeti *tuđi govor*, tj. Holoferne želje). Krajnji je rezultat isti – plodna se molitva koristi kao argument za pridobivanje neistomišljenika (Akior je u tome neuspješniji, ali ne i Judita!)

2.2. *Govoren'je*

U *Juditi* se u proznim bilješkama kao oznaka govornih iskaza likova pojavljuje i riječ *govor*⁷⁷ i *govoren'je*;⁷⁸ prva se podjednako vezuje uz likove

⁷⁶ Kada je Epidauru prijetila opasnost od strašnog zmaja Voasa, pustinjač Ilar je molitvom prošnje uklonio opasnost – oholi *drokun* je svoj život završio u plamenu koji mu je priredio slavni Ilar (Junije P a l m o t i ć, *Pavlimir*, Činjenje prvo, Skazanje četvrto, Pet stoljeća hrvatske književnosti, Knj. 9, Zagreb 1965.)

⁷⁷ *Govor* ili neki drugi izvedeni morfološki oblik javlja se u sljedećim marginalnim naslovima (podcrt. Z.Š.):

Uz I, 48: *Govori Nabukodonosor barunom svojim*.

Uz I, 112: *Kralj skupiv više govori*.

Uz I, 129: *Odgovor vićnikov*.

Uz I, 151: *Kralj govori Olofernu*.

Uz II, 359: *Tako govore jer se bojahu da jih ne pobije pridavši se*.

Uz III, 656: *Govori Oloferne Akioru*.

Uz III, 963: *Popo[m] govori: Abram, Isak, Jakob*.

Uz IV, 1236: *Oloferne govori Juditi*.

Uz IV, 1249: *Judita govori Olofernu*.

Uz V, 1389: *Odgovori Judit Vagavu*.

Uz V, 1415: *Govori Oloferne Juditi posadiv ju kon sebe za večero[m]*.

Uz V, 1421: *Odgovara Judit*.

Uz V, 1610: *Govori Judita puku prišad u grad, ubiv Oloferna*.

Uz V, 1646: *Govori Ozija puku i Juditi*.

⁷⁸ *Govoren'je* se javlja u sljedećim marginalnim naslovima (podcrt. Z. Š.):

Uz II, 543: *Govoren'je Akiora u ko[m] skazuje Holofernu stvari puka israelskoga*.

neprijateljske Nabukodonosorove vojske i likove naroda jeruzalemskoga (oko 6-7 potvrda i na jednoj i na drugoj strani), a druga se na poseban način vezuje uz svijet kršćana; prva se oznaka vezuje kako uz muške likove (najčešće Holoferna), tako i uz ženski lik pobožne udovice; druga se oznaka vezuje samo uz muške govornike. Kako nas u našem radu više zanimaju nabožnoutilitarni žanrovi u odnosu na gore navedene oznake, zadržat ćemo se na drugoj – *govoren'ju*. Ono nas, naime, samim svojim nazivom upućuje u područje crkvenog govorništva, na govorno objašnjavanje kršćanskih istina. Josip Bratulić kaže: »U našem jeziku uobičajen termin za kršćansku propovijed jest *predika, pridika, prodeka, prodečtvo, besjeda* i slično.«⁷⁹ – drugi još tomu dodaju: *povidanje, pripovijedanje, razgovor*,⁸⁰ a sama djela potvrđuju i oznacnicu – *govorenje*. Navodimo samo nekoliko primjera (podcrt. Z.Š.):

Borgia, Alexandar, *Varhu kraljestva Marijina govorenja, prevedena od Gargura iz Vareša, biskupa rupskoga i namisnika apostolskoga u svoj Bosni i Hercegovini* (Dubrovnik 1799).

Kampadelli, Ivan, *Govorenja sveta chudoredna, podobna razumu od svake versti cseljadi, varhu svih nedilja od godiscta* (preveo na hrvatski Dominik Pavicsich Hvaranin; Mnech 1754).

Pavić, Emerik, *Tri dara duhovna s govorenjem predikatorskim navištena i istomačena* (Budim 1755).

Filip iz Occhievja, *Svetnjak (...), to jest govorenja od svetieh, kako i na dneve svetkovina giblievih, koi se shtuju uzderxanjem od poslova, sluxavshi priko sve godine, kratka i ravna kakonoti za lasnochu pastira puka priprostotoga spravljena i data na svitlost* (Mleci 1766).

Filip iz Occhievja, *Nediljnik dvostruk (...), to jest po dva govorenja za svaku nedilju priko godine, lasna, kratka i ravna, sama za lasnochu pastira naselacskieh puka priprostoga i nenaucsnoqa uredjena i data na svitlost* (Mleci 1766).

Pehm, Cherubin, *Govorenje na drugoj mladoj misi Marcela Jurkina rečeno u Virovitici* (s.l., 1783).

Tomikovich, Aleksandar, *Sveta govorenja pedeset na vechu slavu Gospodina Boga Sabaoth, na poshtenje blaxene divice Marie Bogorodice i ostalih svetih boxih*

Uz III, 690: *Govoren'je Akiora Betulijanom*.

Uz V, 1431: *Govoren'je protiv zalih u žartju i pitju*.

U navedenu bi se skupinu mogla svrstati (u odnosu na govorenika i sadržaj) i dva sljedeća eliptična naslova koja bi se mogla pročitati, također, i kao *govoren'je*:

Uz VI, 1814: *Protiv oholim*. ([Govoren'je] Protiv oholim.)

Uz VI, 1922: *Protiv taščoj slavi*. ([Govoren'je] Protiv taščoj slavi.)

⁷⁹ Josip B r a t u l i ć, »Isusovačko barokno govorništvo u Dalmaciji i u Dubrovniku u 18. stoljeću«, *Isusovci u Hrvata*, Zagreb 1992, str. 335.

⁸⁰ Julijana M a t a n o v i ć – K o p l j a r, »Uz čitanje propovijedi 'Razgovor duhovni od svetoga Bone mučenika' Fra Antuna Tomaševića«, *Antun Tomašević, Razgovor duhovni od svetoga Bone mučenika*, Zagreb 1994 (faksimilni pretisak iz 1754).

priko godine sloxena i prikazana Njihovoj Excell. G. Nikoli Milashinu Bisk. St. Biograd (...) (Osik 1797).

Leakovich, Bernardin, *Govorenja za sve nedilje godishnje na sluxbu pripovidaoca i na korist slishaoca* (Osik, 1795).

Ilić, Gergur, *Kratko nadometnutje u knjižice »Od' uza me«, To jest 14 razlikih ravnih i kratkih govorenjah* (Mleci, 1796).⁸¹

Marulićeva se *govoren'ja*, naravno, ne mogu u potpunosti izjednačiti s *govorenjima* u gore navedenim zbirkama, jer izostaje npr. perikopa (ulomak iz *Svetoga pisma*, koji se čita na misi i služi kao osnova za propovijed), zatim izostaje uobičajeni ambijent (crkva) i situacija (sveta misa) u kojoj se ona govore. *Govoren'ja* u *Juditi* profilirana su na tragu crkvenih govorenja:

1. pozicijom onoga tko govori – to je muška osoba ili se na nju upućuje (tj. riječ je o Akioru i najvjerojatnije o naratoru, a ne o naratorici);

2. sadržajem izgovorenoga, jer se svakim *govoren'jem*, pa i onim eliptična marginalna naslova, objašnjava neki aspekt kršćanske vjere.

U odnosu na konkretna *govoren'ja* to izgleda ovako:

— U prvom slučaju (II, 544-617) Akior nesvjesno, i to samo zbog istine, tumači, pr-i/-o-povijeda u asirskome taboru o slavi kršćanskoga Boga te o snazi kršćanske molitve,⁸² potvrđene kroz povijest. Zalaganje za istinu dovelo ga je u nemilost kod Holoferna a u milost kod Betulijana. Upravo govorenje o istini bitna je značajka propovjednika: »Neka se propovjednik kloni ulagivanja«, kaže Marulić.⁸³ Sličnom mišlju svoje *govoren'je* započinje i Akior:

*Hti[j] se dostojiti slišat, gospodine,
jer ću ti praviti od togaj istine.
Ni bo tribi hine da k tebi donesu,
ni stvari ke ine, nego keno jesu.
(II, 544-547)*

⁸¹ Ovaj kratak popis *govorenja* donijeli smo prema sljedećim izvorima:

Ivan Kukuljević Sakcinski, *Bibliografija hrvatska. Dio prvi*, Zagreb 1860.

Jos. Paul Šafařík, *Geschichte der illirischen und kroatischen Literatur*, Prag 1865.

Franjo Emanuel Hoško, »Prosvjetno i kulturno djelovanje bosanskih i hrvatskih franjevacâ tijekom 18. stoljeća u Budimu«, *Nova et vetera*, XXVIII, sv. I-II, Sarajevo 1978.

⁸² O tome govori npr. i »*Govorenje. Za nedilju V. Po Uskersu.*« B. Leakovića, čija perikopa glasi:

»Amen, Amen dico vobis, Ji quid petieritis Patrem in nomine meo, dabit vobis. Ioan. 16. v. 23.

U istinu, u istinu govorim vami, ako shto uzprofite od Otca u ime moje, datichie vami.« (Bernardin Leakovich, *Govorenja za sve nedilje godishnje na sluxbu pripovidaocah, a na korist slishaocah*, Osik 1795, str. 120)

⁸³ Marko Marulić, *Evangelistar, II*, Zagreb 1985, str. 228.

— u drugom slučaju (III, 690-698) prognani Akior govori Betulijanima i u samo nekoliko stihova sažima objašnjenje moći i vlasti kršćanskoga Boga. Dok je za isto tumačenje u Holofernovu taboru bilo potrebno više od 70 stihova, ovdje je za isto bilo dostatno samo tri:

*jerbo sam ja rekal: Bog vlada zemljom tom,
i bog vaš sam sobom da ima moć i vlas,
u vrimenu ovom obarovati vas.*

(III, 696-698)

To ne treba čuditi, jer propovjednik (iako to Akior još uvijek nije svjesno) treba paziti *na pravo vrijeme*: »Također neka se potraži prikladno vrijeme za propovijedanje. Nemaju uvijek svjetovni ljudi vremena da slušaju propovijedi. (...) Kod toga valja uočiti da ne treba samo paziti na zgodno vrijeme nego i na mjeru kako se ne bi reklo ni više ni manje nego što bude nužno.«⁸⁴ Navedene Marulićeve riječi o propovjedniku Akiorovo *govoren'je* u Betuliji potvrđuje i duljinom i sadržajem, jer u ono ratno doba nije bilo vremena za duga pr-i/-o-povijedanja, a nije ni bilo potrebno opširno tumačiti snagu kršćanskog Boga samim kršćanima.

— U trećem se slučaju (V, 1431-1498), pa i u preostala dva na koja upućuju eliptični marginalni naslovi (VI, 1814-1817; VI, 1922-1961), u ulozi onoga tko nešto tumači, nalazi sam narator, koji svoje *govoren'je* usmjerava protiv dva (od sedam) smrtnih grijeha, a to su neumjerenost u jelu i piću, odnosno oholost.

Dok su prva dva *govoren'ja* nastala na tragu biblijskoga predloška (u drugom je promijenjena perspektiva – prepričan odnosni biblijski tekst ovdje postaje izravni iskaz lika), preostala *govoren'ja* nemaju ni potvrdu ni naznaku u biblijskome tekstu. Marulićevo posezanje upravo za takvim govornim oblikom – *govoren'jem*, a ne nekim drugim, i to u vezi s dva glavna smrtna grijeha (prvi – oholost, peti – neumjerenost u jelu i piću), izrazito je funkcionalno, ali u odnosu na izvanknjiževnu zbilju koja u vremenu prodora Turaka nije bila, barem što se tiče ćudoređa, na zavidnoj visini. »U malom je humanističkom Splitu«, kako kaže Cvito Fisković, »pod sredozemnim suncem« bilo veselo i razigrano, pa čak i među svećenstvom i redovništvom:

»Ipak je mali humanistički Split, iako u strepnji pred bliskim neprijateljem, bio veseo u blistavom zaljevu pod sredozemnim suncem. Nadbiskup Andrija je 1535. godine zabranio splitskim svećenicima da noću '*ne pjevaju s leutima i ostalim glazbalima ljubavne pjesme*', što znači da je takvo pjevanje i podoknice i među mlađim svećenstvom bilo uobičajeno jer mu je to već jednom i to 1511. bilo zabranjeno.

Marulić spominje razuzdane mladiće koji se mršavi od mladosti gizdaju, kao i njihovi dubrovački vršnjaci, po trgu s lovačkim jastrebom i one koji pjevajući obilaze grad zvoneći u leute ili kapom nahero mašu širokim rukavima raskošne

⁸⁴ M. Marulić, n. dj. (83), str. 228.

mladenačke odjeće, namigujući djevojkama u cvijeću na prozorima. Djevojačka kola su se igrala u središtu grada pred palačama plemića i kneza.

Marulić spominje i razbludne svećenike i redovnike koji se raduju pokladnom veselju što bučno prodire i u samostane gdje prikazuje tučnjavu čak i gizdavih fratara i zorno, poput nizozemskih slikara, opisuje bogatstvo kuhinje.⁸⁵

Pred takvom stvarnošću duboko moralan pjesnik Marulić nije mogao zatvoriti oči i sve to ne vidjeti. Stoga je i u svoj renesansni ep ukomponirao i *govoren'je*, koje i ustrojem i sadržajem najbolje odgovara danom trenutku i njegovim problemima: govornik apostrofira običan (ne)kršćanski puk (a ne Boga, kao u molitvi), objašnjava mu vjerske istine i očekuje njegovu ispravnu (s propovjednikove točke gledišta) točnu recepciju koja podrazumijeva moralan i Bogu ugodan život. Kako *govoren'je* o dva navedena smrtna grijeha (oholost, neumjerenost u jelu i piću) potiče stanje u asirskome taboru, može se reći da je uveden govorni žanr ne samo u funkciji popravljivanja svakodnevnice zbilje, nego i naglašavanja suprotnosti između kršćanskog i nekršćanskog svijeta. To naročito dobiva na težini u činjenici da o kršćanskome svijetu i njegovoj vjeri govori nekršćanin, Holofernov savjetnik Akior, a o asirskome taboru narator koji nastupa s pozicija kršćanskoga svjetonazora; u prvom se slučaju sadržaj *govoren'ja* ne prihvaća s odobravanjem, a u drugome se ono podrazumijeva.

U proznim bilješkama u *Istoriji od svete Judite* postoji, dakle, razlikovanje između imenice *govor* i glagolske imenice *govoren'je*. Takvo razlikovanje potvrđuje i pozicija govornika i ono o čemu se govori. *Govoren'je* je najavljeno marginalnim naslovom i potvrđeno matičnim stihovanim tekstom⁸⁶; njegov sadržaj (objašnjenje kršćanskog Boga, snage kršćanske molitve, smrtnih grijeha) slušateljstvo treba uvjeriti u nešto, opomenuti ga i potaknuti na bolji život. Ako se u tome ne uspijeva, onda to signalizira ponašanje i svijet neprijatelja (Holoferna i njegovu vojsku), a u suprotnom svijet kršćana (Betulijana). Proizlazi, dakle, da je antitetičnost dvaju svjetonazora, u odnosu na *govoren'je*, ostvareno na razini sadržaja (oholi – ponizni, proždrllost – post, nevjerovanje u Boga – vjerovanje u Boga), ali isto tako i na razini recepcije slušatelja (u asirskome taboru *govoren'je* nije polučilo vjerovanje u nešto, a u Betuliji se ono podrazumijeva).

⁸⁵ Cvito Fisković, »Splitska renesansna sredina«, *Marko Marulić, Judita*, Sabrana djela Marka Marulića, I, Split 1988, str. 68-69.

⁸⁶ Samo se u jednom primjeru u marginalnoj bilješci javlja *govoren'je* u značenju *priče*, *pripovijedanja* (uz V, 1499: *Vrača na počitan'je historije govoren'ja*.)

3. *B l a g o s l o v*

Kada se govori o blagoslivljanju, obično se ono dovodi u vezu sa svojom suprotnošću, a to je proklinjanje. Pri tome im se, kao figuri, kao zajednička značajka navodi zamjena objektivnog načina govora subjektivnim,⁸⁷ jer se u prvom slučaju nekome želi dobro, a u drugome zlo, te stoga Marulić kaže: »Uvijek je manje pogibeljno pogriješiti u blagoslivljanju negoli u proklinjanju.«⁸⁸

Blagoslov se u svom primarnom značenju (željeti komu dobro) u Marulićevu epu vezuje uz lik Judite. Najavljuje ga prozna marginalna bilješka, potvrđuje odnosni stihovani tekst, uglavnom slijedi biblijski predložak, a podjeljuje ga Ozija, zatim Ozija s popovima Juditi prije njena neizvjesna puta, odnosno Akior nakon njegova sretna okončanja i povratka hrabre udovice u Betuliju. Takav je redosljed podjeljivanja blagoslova izrazito funkcionalan, jer prije Juditina odlaska u asirski tabor Akior još ne može ni osjetiti ni razumjeti svu njegovu snagu, te ga stoga Juditi i ne može udijeliti; tek nakon njena povratka s odrubljenom Holofernovom glavom on postaje svjestan da su se sve dobre želje blagoslivljanja obistinile, te i on izriče blagoslov. Na Akiorov blagoslov čitatelj nije upozoren bilješkom na margini, iako u *Bibliji* piše da je, nakon što se osvijestio (Akior se, naime, onesvijestio nakon što je ugledao Holofernovu glavu), rekao Juditi: »Blagoslovljena da si u svakom šatoru Judinu i u svakom narodu! Svatko će drhtati od straha kad čuje tvoje ime!« (*Judita*, 14, 7). Takvu eksplicite izrečenu generičku označnicu Marulić nije stavio i u proznu bilješku, a na pitanje zašto, može se samo nagađati, kao npr. da se Akiorova vjera i njena postojanost još ne može izjednačiti s onom Ozije i drugih svećenika i građana Betulije.

U odnosu na Asirce blagoslov se spominje samo jedanput, i to ne u primarnom značenju. Naime, nakon što su Nabukodonosorovi poklisari bili izvrgnuti poruzi i podsmijehu, Nabukodonosor je ljut, odlučuje osvojiti sve nepokorene zemlje, a u tome ga udvorno i laskajući (*kako kim se mari vuhlit gospodinu*, I, 126; podcrt. Z.Š.) podržavaju vijećnici, koje Marulić naziva (ironično?) – »stari vitezi uistinu« (I, 125). Da bi njihovo dodvoravanje i ulagivanje bilo što uvjerljivije, posežu i za blagoslovom. On je u odnosu na blagoslove upućene Juditi drugačiji, a razlikuje se po tome što Juditu blagoslivljaju uz Božju pomoć drugi, a Nabukodonosora će blagoslivljati njegova vlastita (ne)djela: »Zatim će te tvoj *trag* vazda blagoslivljati« (I, 141; podcrt. Z.Š.).⁸⁹ Takav blagoslov, koji će u budućnosti biti upućen Nabukodonosoru, pretvara se u svoju suprotnost – proklinjanje – jer od porobljenog

⁸⁷ Luka Z i m a, *Figure u našem narodnom pjesništvu s njihovom teorijom*, Zagreb 1988 (pretisak izdanja JAZU iz 1880.), str. 137.

⁸⁸ M. M a r u l i ć, n. dj. (83), str. 348.

⁸⁹ O tome da blagoslov treba biti izrečen svjedoče i ove Marulićeve riječi iz *Evandelistara*: »Dobro, dakle, svima i govorimo i želimo, no ipak tako da se uvijek vodi više računa o duši negoli tijelu, kako bi se to što će komu biti prikladnije za postizanje blaženstva dogodilo već u sadašnjosti, pa smatralo se to žalosnim ili radosnim. Jer ništa nije tako teško da to ne bi olakšala nada u dobra koja su nam obećana i koja očekujemo.« (M. M a r u l i ć, n. dj. /83/, str. 349)

se puka (a to je njegov trag, njegova /ne/djela) i ne može ništa drugo očekivati. Vjerojatno je i to jedan od razloga neispisivanja generičke označnice – *blagoslov* – uz odnosni stih u marginalnoj proznoj bilješki.

Zaključimo – *blagoslov* je još jedan u nizu žanrova nabožne književnosti, kojim Marulić brižno gradi dva različita svijeta, različitih normi ponašanja i različitih sustava vrijednosti. Zbog toga se i želja za dobrim (kao bit *blagoslova*) u kršćanskome svijetu pretvara u svoju suprotnost (željeti zlo) u nekršćanskome svijetu.

3.

Na temelju izloženoga vidljivo je, dakle, da su u radu analizirani samo neki sekundarni žanrovi u *Juditi* (jer su po strani ostali npr. *zdravica*, *naricaljka*, *hvale* upućene *Juditi*) ili, točnije rečeno, *molitva*, *govoren'je* i *blagoslov*. Riječ je o žanrovima nabožne književnosti, kojima se u radu pristupalo u prvom redu kao književnim fenomenima. Kako je *molitva* u Marulićevu epu, a u odnosu na preostale ovdje analizirane žanrove, najzastupljenija, to je u naslovu rada i naglašeno – *žanr(ovi)* – jer se ono izvan zgrade odnosi upravo na nju - *molitvu*.

Kao temeljni su smjerokaz u njihovu detektiranju uzete prozne bilješke s margine teksta, što ne znači da je broj marginalnih naslova jednako proporcionalan broju tekstualno potvrđenih *molitava*, *govoren'ja*, *blagoslova*. Marginalni su naslov i odnosni stihovani tekst, uglavnom, na tragu biblijskog predloška; u onim primjerima u kojima se na prisutnost određene *molitve*, *govoren'ja* ili *blagoslova* ne upozorava i marginalnim naslovom, u većini slučajeva, podrazumijeva Marulićevo proširenje, koje može (npr. u odnosu na *molitvu*), a i ne mora biti naznačeno biblijskom pričom (npr. u odnosu na *govoren'je* i *blagoslov*). Takvi su umetci, budući da nisu bili vezani, ograničeni svetopisamskim tekstom, odškrinuli i ponudili stanovit prostor i neposrednoj zbilji i njenim problemima (posebice u *molitvi* protiv neprijatelja ili u *govoren'ju* protiv proždrlosti i oholosti).

U onoj najčešćoj žanrovskoj odrednici Marulićeve *Judite* kao kršćansko-vergilijanskog epa ovdje analizirani drugotno uvedeni žanrovi pripomažu argumentaciju onog prvog atributa – kršćanski. Pri tome je uočljivo da je njihova funkcija sljedeća:

1. persuazivna funkcija (uvjeriti u istinitost priče) – tim žanrovima pripovjedač epa želi kršćanskog čitatelja poučiti, uvjeriti, pokrenuti recipijenta na djelovanje, na moralan život;

2. aksiološka funkcija – analizirani žanrovi imaju i funkciju vrednovanja epskih likova, odnosno epskog svijeta. U izvorno kršćanskom okruženju oni podrazumijevaju stanovit aktivizam, recepciju u vidu činjenja – *molitvom* se traženo

dobiva, *govoren'jem* se uvjerava i popravlja nemoralan svijet, a *blagoslovom* će se odagnati zlo u presudnom trenutku. U nekršćanskom je svijetu recepcija naopaka, pogrešna – *govoren'je* ne uvjerava, u snagu se uslišane *molitve* vjeruje kada ne treba, a *blagoslov* se pretvara u proklinjanje. Ipak, i takva recepcija može biti popravljena (što potvrđuje Akior);

3. komunikativna funkcija – čitateljstvu, koje je i u Marulićevo vrijeme imalo na raspolaganju i oficije, i molitvenike, i zbirke propovijedi nisu bile nove i nepoznate riječi kao *molitva*, *govoren'je*, *blagoslov*, odnosno njihov sadržaj. Zašto ih je onda Marulić stavio i na marginu teksta? Možda je time želio signalizirati da se u epu nalaze elementi i one književnosti koja je manje zahtjevnom čitateljstvu već otprije bila poznata, pa je takvim postupkom posezanja za poznatim želio privući čitatelja, odnosno preduhitriti njegovo odustajanje od čitanja zbog novog i nepoznatog (što najčešće tumače glose).